

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

М.Й. Варій

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

Навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2008

ББК 88.37я73
В 18
УДК 159.923(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1316 від 25.07.2007 р.)*

Рецензенти:

Карпенко З.С. – доктор психологічних наук, професор;

Москалець В.П. – доктор психологічних наук, професор;

Рибалка В.В. – доктор психологічних наук, професор.

Варій М.Й.

В 18 Психологія особистості: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
– 592 с.

ISBN 978-966-364-562-9

У навчальному посібнику висвітлено всі головні аспекти психології особистості в обсязі, необхідному для підготовки професіональних психологів і педагогів.

Викладення навчального матеріалу має проблемно-дослідницький характер, що дає студентіві змогу не лише розширити свої уявлення про психологію особистості, а й активізувати свою пізнавальну діяльність. Водночас у написанні навчального посібника автор дотримувався власної психоенергетичної концепції психіки та психічного і побудованої на її основі концепції особистості.

ББК 88.37я73

ISBN 978-966-364-562-9

© М.Й. Варій, 2008

© Центр учбової літератури, 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Глава 1.	9
ЗЕМНИЙ ШЛЯХ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ БУТТЯ	9
1.1. Земний шлях особистості як сукупність життєвих процесів	9
1.2. Простір, час та енергія особистості	13
1.3. Людське життя у різних вимірах	16
1.4. Гармонія і дисгармонія особистості	18
1.5. Вибір особистістю свого життєвого шляху та його корекція	24
Глава 2	29
ОСОБИСТІСТЬ У ВИМІРАХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ	29
2.1. Особистість у психоаналізі, трансперсональній психології, біхевіоризмі	29
2.2. Особистість у когнітивній та гуманістичній психології	58
2.3. Жіночі теорії особистості	65
2.4. Факторні теорії особистості	67
2.5. Теорії особистості В. Райха, Дж. Келлі, Г. Стек Саллівана, К. Левіна, Р. Мей, А. Бандури, Дж. Роттера, Е. Дюркгейма, П. Жане, В. Франкла, В. Дільтея, Е. Шпрангера, В. Джемма, Г. Тома	69
2.6. Особистість у психології Сходу	85
2.7. Типологія особистостей О.Ф. Лазурського	92
2.8. Особистість у радянській та українській психології	94
2.9. Людина як багатосистемне явище	103
2.10. Концепція психоенергетичної цілісності особистості	108
Глава 3	115
ЛЮДСЬКА ПСИХІКА І ПСИХІЧНЕ	115
3.1. Сутність людської психіки і психічного	115
3.2. Багаторівневість психіки	120
3.3. Багатосистемність психіки	125
Глава 4	129
БІОПСИХІЧНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ	129
4.1. Загальна характеристика біопсихічної підструктури особистості	129
4.2. Генетичні, вікові й статеві особливості особистості	129
4.3. Темперамент	136
Глава 5	146
МЕНТАЛЬНО-ПСИХІЧНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ	146
Глава 6	153
ІНТРАІНДИВІДУАЛЬНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	153
6.1. Поняття інтраіндивідуальної підструктури особистості	153
6.2. Особливості функціонування інтраіндивідуальної підструктури особистості ..	156
Глава 7	170
ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙ ОСОБИСТОСТІ	170
7.1. Роль і функції емоцій у керуванні поведінкою та діяльністю	170
7.2. Прикладна роль емоцій	175
7.3. Емоції очікування й прогнозу	178
7.4. Фрустраційні емоції	187
7.5. Комунікативні емоції	193
7.6. Інтелектуальні емоції, або афективно-когнітивні комплекси	196
7.7. Характеристика емоційних станів, які виникають у процесі діяльності	198

7.8. Емоційні властивості людини.....	202
Глава 8	210
РОЗУМІННЯ ЕМОЦІЙ ІНШОЇ ЛЮДИНИ ТА УПРАВЛІННЯ СВОЇМИ ЕМОЦІЯМИ.....	210
8.1. Розуміння емоцій інших людей та емоційна здатність	210
8.2. Ідентифікація емоцій за мімікою та пантомімікою	214
8.3. Керування емоціями.....	219
Глава 9	230
ХАРАКТЕРИСТИКА РІЗНИХ ПОЧУТТІВ	230
Глава 10	247
ЕМОЦІЙНО ЗУМОВЛЕНА ПОВЕДІНКА ТА ЕМОЦІЙНІ ТИПИ	247
10.1. Емоційна поведінка	247
10.2. Емоційні типи.....	253
Глава 11	263
ПРОФЕСІЙНІ, ВІКОВІ, СТАТЕВІ ТА ПАТОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ	263
11.1. Особливості емоційної сфери у представників деяких професій	263
11.2. Вікові й статеві особливості емоційної сфери особистості	265
11.3. Емоції при патології.....	276
Глава 12	289
ЗДІБНОСТІ.....	289
12.1. Поняття здібностей та їхнього розвитку.....	289
12.2. Види здібностей	289
12.3. Розвиток здібностей	292
Глава 13	294
СОЦІОПСИХІЧНА ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ.....	294
13.1. Досвід	294
13.2. Характер	295
13.3. Акцентуації характеру.....	300
13.4. Спрямованість.....	302
13.4.1. Поняття спрямованості особистості.....	302
13.4.2. Теорії мотивації.....	307
13.4.3. Мотивація і мотивування та їх компоненти. Полімотивованість мети ...	319
13.4.4. Види мотивів.....	322
13.4.5. Ієрархія і зміна мотивів.....	331
13.4.6. Зовнішня і внутрішня мотивація	332
Глава 14	339
ПІДСТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ «СВІДОМІСТЬ-САМОСВІДОМІСТЬ»	339
14.1. Свідомість особистості.....	339
14.2. Самосвідомість особистості	341
14.3. «Я-концепція».....	342
14.4. Самоповага і комплекс меншовартості особистості.....	347
14.5. Самореалізація особистості.....	349
Глава 15	354
ПСИХІЧНІ СТАНИ	354
15.1. Підходи до розуміння психічних станів та їх сутність	354
15.2. Структура, функції та класифікація психічних станів.....	359
15.3. Особливості психічних станів	365
15.4. Фізіологічні основи і зовнішні вияви психічних станів	366
15.5. Психічні стани особистості в різних ситуаціях життєдіяльності.....	367

15.6. Стан страху та шляхи його подолання.....	372
Глава 16.....	380
СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ	380
16.1. Поняття соціалізації.....	380
16.2. Особливості, умови й механізми соціалізації.....	381
16.3. Процес соціалізації.....	383
Глава 17.....	393
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТОСТІ	393
17.1. Загальне уявлення про «психологічний захист» і його функції	393
17.2. Різновиди психологічного захисту та їхня характеристика.....	396
17.3. Особливості психологічного захисту в дитей	407
17.4. Використання захисту в життєдіяльності.....	413
Глава 18.....	426
ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ	426
18.1. Розуміння поведінки особистості в суспільстві	426
18.2. Вплив суспільства на статус і соціальну роль особистості	433
18.3. Взаємовплив особистості і соціальної ролі.....	438
18.4. Вплив соціальних норм на регуляцію поведінки особистості	439
18.5. Ціннісно-нормативна система особистості та її вплив на поведінку	441
18.6. Установки, стереотипи та імідж особистості як засоби регуляції її поведінки	443
Глава 19.....	448
ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА І ДЕПРИВАЦІЯ.....	448
19.1. Психологічне розуміння відхильної поведінки	448
19.2. Особливості особистості з девіантною поведінкою.....	453
19.3. Депривація.....	457
Глава 20.....	464
ЦІЛЕСПРЯМОВАНА І ЗАЛЕЖНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ	464
20.1. Поняття психологічних механізмів цілеспрямованої поведінки.....	464
20.2. Теоретичні підходи до аналізу структури регуляції дії.....	465
20.3. Вплив мети на поведінковий акт	469
20.4. Зворотний зв'язок та ефективність наступної дії.....	475
20.5. Психічні залежності.....	479
Глава 21.....	491
ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ.....	491
21.1. Розуміння психічного здоров'я.....	491
21.2. Вплив суспільної дійсності на психічне здоров'я особистості.....	495
Глава 22.....	502
ПСИХІЧНА СТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ.....	502
Глава 23.....	512
САМОУПРАВЛІННЯ І САМОРЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	512
23.1. Розуміння самоуправління і саморегулювання особистості	512
23.2. Процес самоуправління і саморегулювання	514
23.3. Саморегулювання настрою	517
Глава 24.....	523
САНОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ, ЙОГО АКТИВІЗАЦІЯ І САМОРЕГУЛЮВАННЯ.....	523
24.1. Розуміння саногенного потенціалу особистості.....	523

24.2. Благополуччя як позитивний саногенний потенціал особистості.....	524
24.3. Активізація саногенного потенціалу та його саморегулювання.....	527
Глава 25.....	533
КРИЗИ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	533
25.1. Розуміння криз особистості у психології	533
25.2. Типи криз особистості	534
25.3. Ставлення до кризи та її подолання	550
Глава 26.....	557
РОЗВИТОК І ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ	557
26.1. Підходи і теорії розвитку особистості	557
26.2. Гармонійний і дисгармонійний розвиток особистості.....	568
26.3. Формування змісту особистості	571
Глава 27	577
РОЗВИТОК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ	
СУСПІЛЬСТВІ.....	577
27.1. Розуміння поняття «конкурентоспроможна особистість»	577
27.2. Етапи розвитку конкурентоспроможної особистості.....	579
27.3. Психологічні основи розвитку інтегральних характеристик конкурентоспроможної особистості	581

*Присвячую
дорогим мені людям –
дружині Марії Василівні
й донечкам
Мар'яні та Юліані*

ПЕРЕДМОВА

Особистість є центральним поняттям багатьох гуманітарних і суспільних наук. І це не дивно, оскільки особистість є перетином усіх ліній соціального життя. Вона концентрує в собі водночас великий потенціал соціального і духовного, свідомого, несвідомого, підсвідомого і надсвідомого, інтелекту й можливостей.

Особистість має особливі психічні властивості. Вона пізнає й перетворює світ, посідає відповідне місце серед інших людей у суспільстві, прогнозує майбутнє, спираючись на історичне минуле, удосконалює і змінює себе тощо. Проте не було й не буде на землі людини-особистості, яка б у всьому була схожою на когось іншого. І така закономірність розвитку особистості засвідчує її неповторність, своєрідність та унікальність. Підкреслюючи це, ми стверджуємо, що кожна людина є індивідумом (у перекладі з латині – «неподільне»). Тому не дивно, що особистість – одне з найбільш багатозначних понять у психології.

Розглядаючи особистість, завжди під цим поняттям розуміємо змістовний аспект її психіки. Як не можна зрозуміти дня без ночі, так само не можна зрозуміти особистість без її психіки. Саме у психіці виражено весь зміст особистості.

Нині психологія особистості формується як самостійна галузь психологічної науки. І це важливо, оскільки проблема особистості є центральною в теоретичній та прикладній психології. Зокрема, дослідження характеристики психічних властивостей і взаємин особистості виокремлюють у загальній психології особистості; індивідуальних особливостей і розходжень між людьми – в диференційованій психології; міжособистісних зв'язків, статусів і ролей особистості в різних спільнотах – у соціальній психології; особистості як суб'єкта суспільної поведінки і конкретних видів діяльності – у всіх галузях прикладної психології.

Лише знання психології особистості дасть змогу докорінно змінити наше українське суспільство, мобілізувати його потенціал на розбудову правової, заможної держави. Для цього необхідно наповнити новим змістом кожную особистість-громадянина, особливо її свідомість і самосвідомість, змінити світовідчуття, світосприймання і світорозуміння.

Цьому сприятиме цей навчальний посібник, який написано на новій теоретико-методичній базі. Зокрема, у навчальному посібнику показано, що рівень свідомості особистості невіддільний від інших рівнів її психіки – несвідомого, підсвідомого і надсвідомого, оскільки психіка функціонує як одна система. Тому, не вивчивши всіх рівнів психіки, їхньої взаємодії, неможливо зрозуміти природу особистості, її поведінку й діяльність, процес соціалізації, розвитку, устремлень, криз, деградації тощо.

Викладення матеріалу навчального посібника має проблемний і дослідницький характер. У ньому розкрито різні підходи, погляди й позиції вчених щодо психології особистості. Отже, студенти одержують змогу не тільки осмислити їх, а й сформуванати широкий психологічний кругозір. Водночас у написанні навчального посібника автор дотримується власної *психоенергетичної концепції психіки і психічного* та побудованої на її основі психологічної структури особистості.

Ідеться про концепцію психоенергетичної цілісності особистості. Її сутність полягає в тому, що особистість виявляється через зміст своєї психіки, яка функціонує на психоенергетичному рівні як цілісна система, котра охоплює психічне минулого (людства, етносу, нації, роду), психічне теперішнього (соціокультурного середовища) і психічне майбутнього. Названі компоненти психічного, які існують у вигляді психоенергії, утворюють цілісну особистість.

Тому цей навчальний посібник щодо змісту і структури побудовано таким чином, щоб спонукати студентів до оволодіння науковими знаннями про психологію особистості, навичками і вміннями її діагностування та корекції.

Здійсненню саме такого підходу сприяють структура і логіка вивчення навчальної дисципліни. Вони передбачають систематичність і послідовність освоєння навчального матеріалу, оптимальність переходу від простих проблем до складніших.